

УДК 343.132:343.14-053.2]:159.922.7](477)(045)

ОСОБЛИВОСТІ ПРОВЕДЕННЯ ПРЕД'ЯВЛЕННЯ ДЛЯ ВПІЗНАННЯ ЗА УЧАСТЮ ДИТИНИ У КРИМІНАЛЬНОМУ ПРОВАДЖЕННІ

Мальована Т.І., здобувач
Національна академія внутрішніх справ України,
адвокат

У статті проаналізовано деякі особливості проведення слідчої дії пред'явлення для впізнання за участю дитини у кримінальному провадженні. Особливу увагу приділено участі психолога та законного представника, а також місцю проведення слідчої дії. Автором надано практичні рекомендації з метою забезпечення прав та інтересів дитини під час її участі у проведенні пред'явлення для впізнання під час кримінального провадження.

Ключові слова: пред'явлення для впізнання, дитина, кримінальне провадження, законний представник, психолог, «зелена кімната».

В статье проанализированы некоторые особенности проведения следственного действия предъявления для опознания с участием ребенка в уголовном производстве. Особое внимание уделено участию психолога и законного представителя, а также месту проведения следственного действия. Автором даны практические рекомендации с целью обеспечения прав и интересов ребенка во время его участия в проведении предъявления для опознания в ходе уголовного производства.

Ключевые слова: предъявление для опознания, ребенок, уголовное производство, законный представитель, психолог, «зеленая комната».

Malyovana T.I. ASPECTS OF SUBMISSION FOR IDENTIFICATION WHEN A CHILD PARTICIPATES IN CRIMINAL PROCEEDINGS

The article analyzes some of the special aspects of submission for identification with a child participation in criminal proceedings. It is paid particular attention to the participation of a psychologist and a legal representative, the place of the investigative action. The author gives practical recommendations with regard to the prosecution of child rights and interests during participation in submission for identification.

Key words: submission identification, child, criminal proceeding, legal representative, psychologist, „green room”.

Постановка проблеми. Пред'явлення для впізнання є окремою процесуальною слідчою дією, що регламентується статтями 228–230 Кримінального процесуального кодексу України (далі – КПК України) [1]. Відповідно до процесуального законодавства об'єктами впізнання можуть бути особи, речі та трупи. Дитина, тобто особа віком до 18 років, є учасником кримінального провадження і може виступати у якості потерпілого, свідка або особи, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочину. В тому числі дитина може брати участь у такій процесуальній дії, як пред'явлення для впізнання. Однак КПК України не виділяє окремих норм, які б регулювали участь дитини при проведенні відповідної слідчої дії, як, наприклад, виділяє такі окремі норми, що регулюють участь дитини під час її допиту у кримінальному провадженні. Участь дитини під час пред'явлення для впізнання відбувається на підставі загальних норм, що є неприпустимо, оскільки незалежно від того, у якій слідчій дії дитина бере участь, в силу свого віку, відсутності спеціальних знань та життєвого досвіду вона отримує стрес та потребує допомоги та консультацій, а тому ставлення до неї під час будь-якої слідчої дії за її участю має бути особливим, дружнім з урахуванням її індивідуальних та вікових особливостей. На практиці в більшості випадків дитина приймає участь при пред'явленні особи для впізнання. Дитина може виступати як у ролі особи, яка впізнає, так і у ролі особи, яку впізнають. Відсутність закріплених особливостей участі дитини при пред'явленні для впізнання призводить до того, що слідчі можуть чинити тиск на дитину, дитина може отримати додаткову психологічну травму, її безпека може бути поставлена під загрозу, тому ці питання потребують окремої уваги.

Аналіз останніх досліджень та публікацій.

Тему пред'явлення для впізнання висвітлювали Т.В. Авер'янова, Р.С. Белкін, Ю.Г. Корухов, О.Ф. Зеленський, В.Г. Булгаков, В.Ю. Шепітько, О.Я. Баєв, М.Г. Щербаковський та інші вчені. Проте варто зауважити, що не всі особливості участі дитини під час пред'явлення для впізнання висвітлені у науковій літературі. Як відомо, у законі не міститься ніяких вказівок щодо мінімального віку, починаючи з якого особа може давати покази. У зв'язку з цим суб'єктом впізнання можуть бути не тільки дорослі особи, але й діти. Можливість залучення дитини до впізнання буде залежати від ступеня її розвитку, можливості до сприйняття, а також від природи об'єкта впізнання і умов його сприйняття дитиною [2, с. 622–623]. В.Г. Булгаков говорить про пред'явлення для впізнання: «Досить важливо є створення доброзичливої, спокійної та психологічно-комфортної атмосфери у процесі проведення слідчої дії, що буде сприяти зняттю почуття тривоги, скутості» [3, с. 108]. На думку О.Я. Баєва, враховуючи особливості участі неповнолітніх у проведенні впізнання, слід усвідомити, наскільки необхідне у кримінальному процесі пред'явлення для впізнання за участю неповнолітнього. Можливо, треба обмежитись лише пред'явленням фотографії неповнолітнього свідка, потерпілого або особи, яка вчинила заборонене кримінальним законом діяння, до досягнення нею віку, з якого настає кримінальна відповідальність. При цьому як основну причину, що унеможлиблює пред'явлення дитини для впізнання наочно, слід розглядати мінімальний вік. Такий підхід дозволить захистити від залучення до провадження по кримінальній справі малолітніх, які не мають до неї жодного відношення, при цьому не погіршуючи, а навіть у деяких випадках підвищуючи достовірність ре-

зультатів проведення слідчої дії [4, с. 103–104]. На думку А.Ф. Зеленського, впізнання предметів малолітніми також має свої особливості. Якщо дитині від 3 до 7 років, то цю слідчу дію не варто проводити, тому що у цьому віці дитина ще не може вказати точні ознаки предмета, за якими вона його впізнає, оскільки ще не знає семантики слів, визначення понять і термінів. А кримінально-процесуальне законодавство вимагає вказування тих ознак, за якими впізнано предмет [5, с. 448].

Мета статті. Метою дослідження є аналіз норм КПК України, що регулюють проведення слідчої дії пред'явлення для впізнання, визначення особливостей участі дитини у вказаній слідчій дії. Завданням дослідження є надання практичних рекомендацій з метою забезпечення прав та інтересів дитини під час її участі у проведенні пред'явлення для впізнання.

Виклад основного матеріалу. Пред'явлення для впізнання – самостійна слідча дія, завданням якої є надання можливості особі впізнати, виявити серед осіб, речей або інших об'єктів той, який вона спостерігала або знала раніше. Це може бути людина (підозрюваний, обвинувачений), труп, особа, яку треба ще встановити, речі, що були викрадені у потерпілого та предмети, що загубив злочинець на місці події. Варіантів цієї слідчої дії в поєднанні «суб'єкт – об'єкт» може бути досить багато. Проте спільним для них буде те, що особа, яка впізнає, має зберігати у своїй пам'яті образ об'єкта, який вона має впізнати (людина, річ, тварина) і може з цим образом або ототожнювати об'єкт, або встановити тільки його схожість з образом, або надати негативну відповідь на питання щодо totoжності [2, с. 618].

Пред'явлення для впізнання є складною слідчою дією, що вимагає значних психологічних ресурсів. Участь дитини у пред'явленні для впізнання має бути ретельно спланована, оскільки невдала підготовка може завдати дитині додаткової психологічної шкоди, особливо це стосується тих ситуацій, коли об'єктом впізнання є особа. КПК України не виділяє особливостей щодо проведення впізнання за участю дитини. Єдині норми діють як для дорослої особи, так і для дитини, незалежно від її процесуального статусу, категорії злочину та інших факторів. На нашу думку, така позиція законодавця не є вірною, оскільки умови сприйняття і збереження інформації дитиною відрізняються від умов сприйняття і збереження інформації дорослою особою, що є важливим при участі дитини-свідка або потерпілої дитини при впізнанні особи, яка, наприклад, підозрюється у вчиненні злочину. Окрім цього, дитина в силу психологічних та індивідуальних особливостей потребує сторонньої допомоги та консультацій, а також підтримки та належного захисту.

Відповідно до частини 1 статті 228 КПК України [1] перед тим, як пред'явити особу для впізнання, особа, яка впізнає, має бути допитана щодо зовнішнього вигляду і прикмет, а також стосовно обставин, за яких вона бачила особу, яку необхідно впізнати. В цьому аспекті має бути враховано отримання інформації про особу, яка ймовірно скоїла злочин від дитини та те, що сліди пам'яті дитини можуть бути пошкоджені і без допомоги психолога буде важко їх відтворити. Такі пошкодження слідів пам'яті між допитом дитини і подією можуть спричинити:

- 1) особи з близького оточення дитини свідомо

або несвідомо через розмови з дитиною, навіювання власних оцінок та інтерпретації подій; 2) новий досвід дитини, який накладається на вже існуючі сліди пам'яті; 3) інші важливі в житті дитини події; 4) зміни в оточенні дитини, які часто є наслідком розкриття нею інформації про обставини злочину та початком процедури розслідування [6, с. 11]. Вищезазначена інформація є предметом дослідження слідчим при підготовці до пред'явлення для впізнання та вирішенні питання щодо можливої участі дитини у самій слідчій дії.

Наприклад, діти, особливо дошкільного віку, психологічно витісняють особу, яка завдала їм шкоди. Це відбувається на підсвідомому рівні. Участь такої дитини у слідчій дії навіть поза межами візуального контакту з кривдником, може мати негативний наслідок для дитини та завдати їй психологічної шкоди. У таких випадках обов'язково має бути висновок психолога щодо можливої участі дитини у відповідній слідчій дії та обов'язкова участь психолога при її проведенні.

Окрім цього, практика свідчить, що сприйняття дитиною молодшого віку дорослих неточне. Ними гірше запам'ятовуються риси обличчя, а зріст людини в їхній уяві, як правило, збільшується. Змішуються поняття «молодий» та «літній»: діти 3–7 років людину віком старше 30 років частіше називають літньою, тоді як підліток може вказати її приблизний вік. Тому під час впізнання неповнолітніми часто трапляються помилки [7, с. 425]. Якщо неповнолітній є школярем молодшого віку, він слідчу дію швидше за все сприйме як завдання, за яке оцінюватиметься (це відбувається на підсвідомому рівні, через «шкільне сприйняття»), що може ввести його у стресовий стан та призвести до розгубленості [8, с. 270–271]. Тому є досить важливою участь законного представника, психолога, у деяких випадках і лікаря та захисника при проведенні пред'явлення для впізнання. Автором свідомо не зазначається серед переліку осіб педагог (хоча він і зазначений у КПК України) оскільки участь педагога під час слідчих дій за участю дитини є пережитком радянських та пострадянських часів. В більшості випадків участь педагога носить суто формальний характер та зводиться лише до підписання відповідного протоколу, тоді як інтереси дитини залишаються поза увагою. Вважаємо, що участь педагога має взагалі бути виключена з норм КПК України та мають бути внесені відповідні зміни, що закріплюють обов'язкову участь психолога, в тому числі при проведенні пред'явлення для впізнання за участю дитини незалежно від її процесуального статусу. Психолог – це той спеціаліст, який має спеціальні знання, навички та досвід, які можуть допомогти при проведенні попереднього допиту дитини перед впізнанням, а також допоможе дитині опанувати страх, тривогу та інші негативні емоції під час самої слідчої дії, за необхідності психолог може надати допомогу після завершення слідчої дії, тим самим мінімізувати психологічне навантаження, яке отримала дитина.

Відповідно до частини 8 статті 228 КПК України [1] до проведення пред'явлення для впізнання можуть бути залучені психологи та інші спеціалісти. Окрім цього, відповідно до статті 227 КПК України, участь законного представника, психолога, за необхідності лікаря забезпечується при проведенні слідчої дії за участю

дитини. Це є відповідною гарантією дотримання прав та інтересів дитини, яка потерпіла від злочину чи стала його свідком. Однак участь захисника в таких випадках не є обов'язковою, що є ознакою нерівного становища дитини, оскільки є юридичні норми, які мають бути дотримані, і це функція захисту дитини прослідкувати, щоб слідча дія відбувалась в рамках закону (наприклад, серед особи, яка підлягає впізнанню, має бути ще не менше трьох осіб, які не можуть мати різниці у віці, зовнішності та одязі; якщо впізнання відбувається по фотознімках, то на них не має бути жодних поміток тощо). В той час як при проведенні пред'явлення особи для впізнання за участю дитини, яку підозрюють або обвинувачують у вчиненні злочину, участь захисника є обов'язковою, але не забезпечується участь законного представника, психолога або лікаря для дітей віком від 16 до 18 років. У такому випадку законодавець знехтував принципами рівності та змагальності під час кримінального провадження для кожної зі сторін.

Окрім цього, важливим є питання способу проведення впізнання за участю дитини. Відповідно до частини 4 статті 228 КПК України з метою забезпечення безпеки особи, яка впізнає, впізнання може проводитися в умовах, коли особа, яку пред'являють для впізнання, не бачить і не чує особи, яка впізнає, тобто поза її візуальним та слуховим спостереженням. У зв'язку з цим у криміналістичній літературі рекомендується для захисту особи, яка впізнає, використовувати такі прийоми: процес впізнання проводити у приміщенні, одна частина якого темна, а друга – світла; особа, яка впізнає, знаходиться разом зі слідчим та понятими у темній частині кімнати; особи, яких необхідно впізнати, знаходяться у світлій частині кімнати. Однак ми критично ставимося до наведеної думки, оскільки є ризик того, що дитина, яка впізнає, може зустрітись з особою, яку впізнає. В цьому разі доречним є використання спеціально обладнаної кімнати – «зеленої кімнати» [9]. Особливістю оснащення такої кімнати є наявність венеціанського скла, через яке є можливість спостерігати за тим, що відбувається у кімнаті. Для особи, яка знаходиться у самій кімнаті, венеціанське скло виглядає як звичайне дзеркало. Переважно такі кімнати використовуються для допиту дитини з метою зменшення її травматизації, але, на нашу думку, вони цілком можуть бути використані і під час проведення слідчої дії – пред'явлення особи для впізнання. В Україні існують чотири «зелені кімнати», які оснащені відповідно до стандарту, дві у місті Києві та по одній у містах Одеса та Харків. Використання цих кімнат особливо є актуальним у справах щодо злочинів сексуального насильства та сексуальної експлуатації відносно дитини, торгівлі дітьми, інших злочинів насильницького характеру відносно дитини. Такий підхід гарантуватиме уникнення візуального контакту дитини з підозрюваним та забезпечить дитині відчуття безпеки та комфорту.

Варто окремо зупинитись на участі дитини у слідчій дії пред'явлення трупа для впізнання. Відповідно до статті 230 КПК України [1] пред'явлення трупа для впізнання здійснюється

з додержанням вимог, передбачених частинами 1 та 8 статті 228 цього Кодексу. Вважаємо, що у цьому випадку участь дитини має бути обмежена, оскільки це завдасть дитині психологічної шкоди, навіть якщо впізнання буде здійснюватись по фотографії. При такій ситуації участь дитини має відбуватись у виключних випадках і лише за наявності позитивного висновку психолога.

Висновки. Проведенню слідчої дії пред'явлення для впізнання за участю дитини має передувати ретельна підготовка. Насамперед, особа, яка проводить впізнання, має переконатись в тому, що участь дитини у слідчій дії не завдасть дитині психологічної шкоди. Має бути врахований вік дитини та ступінь її психологічного розвитку. Обов'язково під час вказаної слідчої дії мають бути присутні законний представник дитини, психолог, у необхідних випадках лікар та захисник, незалежно від процесуального статусу дитини та її віку. Місце проведення впізнання має викликати у дитини почуття комфорту та безпеки. КПК України не містить окремих норм щодо участі дитини під час пред'явлення для впізнання, а тому участь дитини відбувається на загальних підставах. В деяких випадках права та інтереси порушено, як, наприклад, діти віком від 16 до 18 років позбавлені можливості на участь під час слідчої дії законного представника, психолога чи лікаря у разі, якщо вони підозрюються або обвинувачуються у вчиненні злочину, що є неприпустимим, адже мають бути дотримані такі принципи кримінального судочинства, як рівність та змагальність для усіх учасників. На нашу думку, КПК України має виділити окремі статті, які б регулювали особливості участі дитини при пред'явленні для впізнання, що надасть можливість на практиці дотримуватись прав та інтересів кожної дитини, яка перебуває у контакті або у конфлікті з законом.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Кримінальний процесуальний кодекс України від 13 квітня 2012 р. № 4651-VI // Голос України. – 2012. – № 90–91.
2. Криміналістика / [Т.В.Аверьянова, Р.С. Белкин, Ю.Г. Корухов, Е.Р. Россинская]. – М. : Норма, 2007. – 944 с.
3. Булгаков В.Г. Особенности предъявления для опознания человека по его динамическим признакам / В.Г. Булгаков // Вестник Волгоградской академии МВД России. – 2011. – № 3. – С. 108.
4. Баев О.Я. Тактика следственных действий / О.Я. Баев. – Воронеж : Воронеж. гос. ун-т, 1992. – 208 с.
5. Зеленский А.Ф. Криміналістическіе и уголовно-правовые аспекты неосознаваемой психической деятельности / А.Ф. Зеленский // Советское государство и право. – 1984. – № 9. – С. 54–56.
6. Будзинська А. Як опитувати дитину. Порадник для фахівців, які беруть участь в опитуванні малолітніх свідків та потерпілих / А. Будзинська. – Варшава : E.D.-DRUK-KACZMARCZYK, 2007. – 64 с.
7. Щербаковский М.Г. Криміналістика: посібник по підготовці к державному (выпускному) комплексному экзамену / М.Г. Щербаковский. – Харьков : Прометей-Пресс, 2004. – 244 с.
8. Ананьев Б.Г. Теория ощущений / Б.Г. Ананьев. – Ленинград : Ленингр. гос. ун-т, 1961. – 238 с.
9. «Зелена кімната» – нова філософія роботи з дітьми [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.kyiv.npu.gov.ua/uk/publish/article/115831>.